

УДК 821.161.2.08

Л. В. Бублейник – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Волинського інституту економіки та менеджменту

Діалоги в композиційно-стилістичній структурі роману Г. Тютюнника “Вир”

*Роботу виконано на кафедрі теорії та практики
перекладу ВІЕМ*

Розглянуто типи діалогічних єдностей у романі Г. Тютюнника “Вир”, які засновані на живому усному народному мовленні і мають значне функціональне навантаження у створенні національного характеру. Зокрема, проаналізовано конфліктні діалоги, в тому числі ті, що є конфліктними лише зовнішньо, характеризуючись ускладненими відносинами між формою та змістом.

Ключові слова: діалог, діалогічна єдність, ідіостиль, мовна партія автора, художня проза, світосприйняття.

Бублейник Л. В. Диалоги в композиционно-стилистической структуре романа Г. Тютюнника “Водоворот” (“Вир”). Рассмотрены типы диалогических единств в романе Г. Тютюнника “Водоворот” (“Вир”), которые основываются на живой устной народной речи и несут на себе значительную функциональную нагрузку в создании национального характера. В частности, проанализированы конфликтные диалоги, в том числе те, которые являются конфликтными лишь внешне, характеризуясь усложненными отношениями между формой и содержанием.

Ключевые слова: диалог, диалогическое единство, идиостиль, мировосприятие, речевая партия автора, художественная проза.

Bubleynyk L. V. Dialogues in the Compositional and Stylistic Structure of the Novel “Whirl” by G. Tiutiunnyk. The paper examines the types of dialogical entities in the novel “Whirl” by G. Tiutiunnyk which are based on the original folk speech and contribute much to the depiction of the national character. To be more specifically, conflict dialogues were analyzed, including the dialogues which prove to be conflict merely in their form and are characterized by a complicated relationship between their form and content.

Key words: dialogue, dialogical entity, idiostyle, the author’s language part, fiction, world view.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мета статті – розгляд типів діалогічних єдностей у романі Г. Тютюнника “Вир” [7], який увійшов у золотий фонд класичної української літератури. Ставиться завдання простежити структурно-синтаксичні параметри діалогічних циклів, їхнє лексичне наповнення, функціонально-стилістичну роль у створенні образів-персонажів.

У вітчизняній лінгвістиці діалог вивчався здебільшого не в напрямі його функціонального художнього навантаження як стилетвірного засобу в системі художньої мови, а з огляду на його загальні властивості серед інших форм синтаксису тексту. Однією з перших робіт у дослідженні діалогу є праця Л. П. Якубинського [11]. Проблематику побудови цього різновиду текстових структур висвітлювали українські мовознавці, звертаючи увагу на його семантичні та формальні параметри в системі усного розмовного мовлення [4; 5; 8; 9]. Детальніший огляд літератури з цього питання подає Н. В. Шульжук [10].

Отже, проблема, порушена в статті, є актуальною; її значимість мотивується ще й тим, що дотепер у вітчизняній лінгвістиці приділяється недостатня увага вивченню особливостей ідіостилю Г. Тютюнника й, отже, недооцінюється його величезний внесок у розвій української художньої прози.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Діалогічні єдності в романі Г. Тютюнника демонструють в усій красі і силі стихію живого народного мовлення, яке зображено в романі без натуралістичного копіювання, надзвичайно органічно й природно. Діалогічні цикли різних видів відіграють значну роль у створенні колоритних у своїй конкретності народних типів. Глибоке народне підґрунтя мовної тканини роману є основою відображення світосприйняття його героїв.

Мова кожного персонажа у Г. Тютюнника – явище високої естетичної довершеності та творчої досконалості. Мовленнєві структури роману, в якому образна народна лексика вражає своєю артистичною вишуканістю й витонченістю, підтверджують думку О. О. Потебні про слово як аналог художнього твору, сформульовану ним у праці “Думка й слово” (“Мысль и язык”). Ця сторона художньої майстерності Г. Тютюнника схарактеризована К. Волинським у передмові до двотомного

видання творів письменника у 1970 р.: “Будучи наділений великим даром чуття слова, Тютюнник усе життя спрагло припадав до багатих потужних мовних джерел Полтавщини, жадібно вслухався у людську говірку, прекрасно знався на сучасній мовній народній стихії. Недарма й досі навіть серед кращих книжок сучасної української прози ми небагато можемо назвати таких, які за соковитістю, джерельною чистотою і народністю мови можна було б поставити в один ряд з «Виром»” [3, 5–6].

У діалогах, цих мовних фрагментах, що характеризуються передусім високою мірою суб’єктивності [1, 162], представлено конкретну, повсякденну лексику, але її вживання позбавлене рис побутовізму. Високого художнього ефекту авторові вдалося досягти завдяки філософським узагальненням, тим змістовим домінантам, суть яких точно визначив К. Волинський: “...саме завдання художньо увічнити певний момент життя <...> «працює» на вищу мету – аналітичне розкриття людських першооснов народного життя, вияснення зрослої значимості людини у життєвому вирі, в долі країни і всього світу” [3, 19].

Одним із типів діалогів у романі є діалоги конфліктні; психологічно вивірені, енергійні, вони в максимально лаконічній формі відображають усю складність людських стосунків. Таким є розмова Йоньки з Тимком, хлопцем, якого Йоньчина дружина народила поза шлюбом. Співвідношення партнерів у таких ситуативних обставинах характеризується як сильна опозиція, а мовна поведінка зумовлюється їхнім статусом. Мета, котру ставить перед собою ініціатор “діалогу-поєдинку” [6] – Йонька – принизити співбесідника, залежного від нього, вилити на нього свою злість і роздратування, і тому основну частину діалогу становлять Йоньчині досить поширені репліки. Щодо Тимка, то він змушений відмовчуватися, відповідає коротко, притлумлюючи свою образу, яка проривається в “питанні-запереченні”, у “внутрішній” (про себе) репліці, що супроводить невербальні засоби вираження конфлікту. До речі, у Г. Тютюнника у діалогічних циклах узагалі часто співіснують “зовнішні” і “внутрішні” репліки партнерів, і це “схрещування” проєкцій створює особливу об’ємність зображення:

– Куди вас сьогодні? – запитав він (Йонька) і засмердів люлькою так, ніби в хату ввалився цілий табір циган. Сухеньке личко, заросле сивою борідкою, робило його схожим на продавця ікон.

– Ідемо орати до Вишневого хутора.

– Їстика з дому не бери. В хазяйстві знадобиться.

– А я його коли брав?

– Брав чи не брав, а слухай, що тобі кажуть. І гулі мені припини, моду яку взяв, чортова погань! Станеш хліб заробляти, тоді й волочись, а доки мій жереш – дзуськи!

Тимко, що саме втирався після вмивання, скрутив під рушником дулю. “Ось на, погризи. А на вулицю ходив і ходитиму, тебе не питаю” [25].

У реалістичних діалогах роману широко використовуються слова та звороти, які усталились у повсякденній розмові для вираження невдоволення, поганого настрою, небажання говорити – взагалі протистояння партнерам:

– Го-го! Чого це ти так пізно? Не Оріся приспала? Я вже й бичків напоїв, і фураж одержав, а тебе все нема та й нема.

– **Роби своє діло.**

– О, чого це ти такий сердитий? [26].

– Чого так рано? – здивувався Марко. – Охрім з Денисом ще орють.

– **Не твоє діло** [29].

– Може, підсобити? Га?

– **Самі справимось** [29].

До реплік, узвичасних у конфліктних діалогах, що виражають категоричну чи пом’якшену незгоду, бажання настояти на своєму, докір та інші емоції, належать експресивні, негативно-оцінні вставки (брехня, бабські брехні...) або ж вирази типу *ти розумний вказувати, не твого розуму діло, це діло моє, тебе не питаю, де там, якби ж, а ти думав як?* [30–31, 35, 41] та под. Частина з цих зворотів, які є своєрідними кліше розмовного мовлення, утворює синонімічні групи. Незважаючи на їхню усталеність і звичність у безпосередній розмові людей, об’єднаних приналежністю до одного й того самого соціального (селянського) середовища, ці елементи не справляють враження стереотипізації мовних партій, що мало б свідчити про бідність почуття та інерційність думки співбесідників, про автоматизм спілкування. Навпаки, через глибоку психологічну правду, точне врахування настрою

партнерів діалогу та особливостей стосунків між ними, через рельєфне зображення ситуації, місця та часу події вони набувають яскраві виразності та характерологічної сили. Високі зображальні властивості реалізує діалог і завдяки жвавості та невідомості інтонаційного малюнку, притаманного усно-розмовному народному мовленню з його підвищеною афективністю. На значимості інтонаційно-мелодійної сторони безпосереднього спілкування наголошував В. В. Виноградов, який підкреслював, що вона найбільш прямо виражає причетність до предмета бесіди, і цитував при цьому П. Вер'є: “Завдяки майже безконечному числу своїх тональностей, пауз, тонів, нот та їх комбінацій, таких самих різних, як і невизначених, вона (інтонаційно-мелодійна сторона. – Л. Б.) передає із вражаючою точністю найскладніші емоції, найтонші відтінки і найшвидкоплинніші почуття” [2, 268–269].

Структура різних моделей діалогів у Г. Тютюнника вмотивована інтенцією автора. Уже самі їхні синтаксичні схеми реалізують потенційні можливості вираження всього багатства і розмаїття емоційно-експресивних відтінків живого спілкування. Експресивне забарвлення властиве реплікам, поєднаним у схемі *питання – заперечення*; останнє стосується слова, яке є центральним в опорному питальному реченні і повторення якого, здавалось би, зайве, сигналізує про невдоволення адресата:

– *Хіба немає нових віршовок? <...> Порвали, чи що?*

– *Не порвали, а на літо держу* [46].

Синтаксичними конструкціями, типовими в ситуації мовного протистояння партнерів, є питальні речення з модальними частками, що містять приховане заперечення або нетерпляче спонукання, а також розповідні речення з початковим сполучником *а*, який протиставляє відповідь попередній репліці співбесідника: – *Хіба вони відьмаки? <...> – А я тобі кажу – правда* [31]; – *Дуже ти на людей налізаєш. – А що їм, у зуби дивитися?* [76]; – *То ти й обідати не прийдеш? – Ні, – якось сердито відповів Оксен і <...> ступнув до дверей. – Оксене... – Ну? – У Сергійка чобітки зовсім порвалися <...>* [39].

Характерною рисою діалогічних реплік у Г. Тютюнника є переносне вживання в них дієслівних форм, що ускладнює текст модальними відтінками, відображаючи експресію живого розмовного мовлення: – *Слово у них таке на язиці. Залягне – і тоді хоч і сто років шукай, то не знайдеш. – Бреши, – з хрускотом потягся Тимко, розлягаючись на бадилінні* [31].

Діалоги у романі особливо щільно вмонтовані в текст. Органічне злиття з мовною партією “Я-автора” властиве тим фрагментам, де діалогічні репліки, повністю зберігаючи ознаки прямої мови, подаються “від автора”, у формі переказу. У такому випадку вони містяться в інтерпозиції досить розлогого авторського тексту, який їх обрамлює, являючи собою в своїй цілісності одне речення – період, глибинна перспектива котрого збільшується та увиразнюється подібними вставками: *Омі їхні вічні скарги: “Мамо, як учора мене штовхнув Хомин Миколка, а я впала, а спідничка й порвалася” (це говорилося дитиною при закладеному в рот пальчику і хитрому поблискуванні очей, бо ніякий Микола її не штовхав, а спідничка була порвана на колючому дроті, і мати про це знала), ота занадто вже часта розмова з учителькою, яка вічно нарікала на поведінку сина, а він, повернувшись із школи, на запитання матері: “За що ж ти побив притулівського школяра?” – відповідав: “Хай не лізе, я його перший не займав”, – оце все тривожило і хвилювало її* (Олену) [39].

Треба виділити в тексті роману ще “ізолювані” репліки, які відтворюють пряму мову персонажа, але при цьому діалог, власне, домислюється у підтексті як уявлення про відповідну ситуацію та реакцію можливих партнерів. Подібні структури створюють внутрішню драматургію опису, роблячи його особливо жвавим; текст ущільнюється, концентруючи різні проєкції зображення – об’єктивну, ніби відсторонену (“від автора”) та у сприйнятті персонажа, репліка якого формує його образ:

Надходила третя осінь. Маленький Сергійко, син Олени, уже бігає по двору, знає, як його звати і чий він є, а баба Сидориха ним не натішиється:

– *Господи праведний, і в кого воно таке вдалося розбишакувате? Учора горщик розбило, сьогодні дивлюся, а воно крізь друшляк попів просіває. Достеменний дід Гамалія* [37–38].

Ці «ізолювані» репліки іноді побудовані як внутрішня розмова героя з самим собою, в такому разі вони можуть бути досить розлогими, послідовно відтворюючи, часом з використанням схеми *питання – відповідь*, хід розмірковування персонажа. При цьому типові властивості внутрішнього мовлення не передаються: у ньому відсутні неповнота, логічна та синтаксична незв’язність, пропуски окремих ланок тощо, отже, репліки “про себе” в цьому разі нічим не відрізняються від структур “зовнішнього мовлення”.

Прикметно, що форму прямої мови як яскравого стилістичного засобу у вигляді “ізолюваних” реплік, котрі доносять живий голос персонажа, автор зберігає й тоді, коли вона починається сполучником **що**, притаманним конструкціям з мовою непрямою: *Макітриться в головах у дядьків, чухають вони потилиці та один одному виказують, що “було б тобі, куме, на дверях стати, а мені його зараз шворнем”*, так пізно вже, спіймай вітра в полі [36].

Однією з функцій діалогічних едностей у романі є гумористична; в цьому гумористичному забарвленні виявляється сила духу та життєствердна енергія народного характеру. Частина діалогів, формально заснованих на суперечках, має жартівливий характер. Коли йдеться про дружні жарти, конфлікт є лише зовнішнім, його форма не відповідає справжньому змістові, гумористично забарвлюючи людські відносини, що базуються на доброзичливості та щирості. Гумор виявляє повноту життєвих сил, притаманну молодості, і конфліктні діалоги в такому разі є не більше, ніж грою, під’юджуванням, як і в співочих змаганнях дівчат та хлопців. Саме такий веселий тон найчастіше обирає Марко, звертаючись до Тимка, свого вірного приятеля, і цей тон протягом усього роману стає визначальною рисою його мовного портрета:

- Не можу я, брате, коли отакі товстоніжечки поряд.
- Подрочись по степу, може, втихомиришся.
- Хай йому грець! Ще іржати стану [28].

Показово, що гумористична нота починає звучати на самому початку роману, в описі розташування по обидва береги Ташані села Троянівки, “малої батьківщини” героїв твору. Дошкульні репліки, якими обмінюються жінки в своєму ритуалі сварки, цілком побудовані на витворі творчої фантазії народу – віртуозних винахідливих прокльонах, де відповіді обігрують якесь слово з попередньої репліки: *Батькуватись жінкам дуже зручно; вийдуть одна насупроти другій, стануть на різних берегах і, гарненько поскладавши на грудях руки, починають: “Чого це ти, Мотре, мою курку на Залужжі припинаєш? Хіба вона твоя, чи що?” – “Хай тебе колючками до землі припне! Може, птиця води напитися прийшла та й перелетіла на сю сторону, так оце я вже й винна?” <...> – і пішло, і пішло, що й до вечора не переслухаси [23].*

Палітру мовних засобів у діалозі урізноманітнює зіткнення різних, часом протилежних стилістичних прошарків, використаних як промовисті штрихи мовних портретів персонажів. Так, Улас, сільський хлопець, що мріє про вищу освіту, говорить мовою, наближеною до більш нейтрального літературного стандарту (подібні мовні характеристики є в романі радше винятком); натомість батько Оксена не може обійтися без емоційних, гострих народних приповідок з широким образним узагальненням. Пор. репліку Уласа з мовою Оксенового батька: [Улас:] – *Навчїтьсє розподїляти час, і вам вистачить його і на працю, і на читання книжок. Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, наприклад, зимою, отоді берїть у руки книжки і читайте. Великий пролетарський письменник Горький говорив, що все те, що в нього є найкращого, він одержав завдяки книжкам [52]; [розмова батька з Оксеном:] – *Сїдайте, батьку, підвезу <...> – Сам дійду. А ти куди їдеш? – Глянути, як сїють. – Погано сїють. Тобі цїна копїйка. А без хазяїна й двір плаче. <...> Оксен зупинив коня. Батько сїв на друге крило лїнійки <...>. – Не думай, що коли батька везеш, так він тобі дуже радий. Радий, коли з воза, а не на віз. – Я нічого не думаю. – Тим же й діла катма, що ти нічого не думаєш. Посїяли на піщаниках пшеницю, вона там зроду не родила. Посадили б кавунів – довгі рублі в дурну кишеню. – Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною. – Еге, курча, навчи півня, як в гної гребтисє...<...> Намагаючись розчулити старого, Оксен запитав: – Як же там Горпина Трифонівна поживають? <...> – Тонку нитку сучиш. Обірветьсє [79].**

Автор роману зливається у мовному матеріалі, зокрема в ремарках при діалогічних репліках, з персонажами, сприймаючи світ через призму їхньої мови, що забезпечує цілісність “поля діалогу”, єдність його джерел, емоційно-стилістичних ознак, інтонаційного забарвлення. В. В. Виноградов точно зауважив, що склад мовленнєвих засобів та їхнє функціональне вживання визначається відношенням автора до зображуваної дійсності [2, 275], а у Г. Тютюнника це – симпатія і любов до своїх героїв. “Суб’єктивізація” образу автора у такому розумінні означає розширення його “особистісної” зони, яка містить всесвіт його персонажів. Водночас письменник не отожднюється з героями, дивиться на них “збоку”, що передбачає певну дистанційованість, потрібну для відображення дійсності, її мистецького освоєння.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Діалогічні єдності є важливим складником словесної тканини роману Г. Тютюнника. Треба відзначити високу характерологічну насаженість діалогічних циклів, що утворюють, за В. В. Виноградовим, структурний різновид композиційно-мовної категорії художнього твору [2, 266]. Глибоке знання народного слова, яке живе в репліках героїв, уможливило концентрацію розповіді, її лаконізм, формування психологічного підтексту, що разом із невербальними засобами, відображеними в достатньо самостійних та вагомих за своєю художньою функцією авторських ремарках, стало потужним засобом утілення авторської інтенції, створення повнокровних, реалістичних образів людей з народу.

У межах однієї статті не можна вичерпати всієї повноти матеріалу, що репрезентує типи діалогів у творі та характеризує художні завдання, які вирішуються в них – отже, проблема потребує подальшого аналізу. Перспективним напрямом майбутніх пошуків нам видається вивчення діалогічних циклів у порівняльно-зіставному плані в значних за обсягом прозових творах українських письменників минулого й сучасного. Діахронний аспект у сполученні з синхронним дасть можливість зробити висновки щодо динаміки розвитку мови української прози у вимірах художнього методу, жанру та особливостей ідіостилу автора, характеру співвідношень діалогічних єдностей з мовними партиями автора.

Література

1. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста [учеб. пособие] / Н. С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 520 с.
2. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1981. – 320 с.
3. Волинський К. Слово про Григорія Тютюнника / Тютюнник Г. Твори : в 2 т. – Т. I. Вир (роман) / К. Волинський. – К. : Дніпро, 1970. – С. 5–19.
4. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
5. Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – 310 с.
6. Листван Ф. К вопросу о языковом мастерстве Леонова (*диалог-поединок*) / Ф. Листван // Мова і культура. – Вип. 5. – Т. VI. Мова і художня творчість. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2002. – С. 220–225.
7. Тютюнник Г. Твори : в 2 т. – Т. I. Вир (роман) / Г. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1970. – 502 с. (У подальшому посилаємося на це видання, цифра в дужках позначає сторінку).
8. Українське усне літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1967. – 308 с.
9. Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1970. – 204 с.
10. Шульжук Н. В. Проблеми опису українського діалогічного мовлення (лінгвістичний аспект) / Н. В. Шульжук // Наук. зап. Сер. “Філологічна”. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”. – Вип. 10. – 2008. – С. 191–200.
11. Якубинский Л. П. О диалогической речи. Русская речь / Л. П. Якубинский // Труды фонет. ин-та практич. изучения языков : [сб. ст.] / [ред. Л. В. Щерба]. – Петроград : Изд-во фонет. ин-та практич. изучения языков, 1923. – С. 96–195.

Адреса для листування:
43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 25/17.
Тел. (0332) 24-28-25.
Ел. адреса: bublejnyk@ukr.net

Статтю подано до редколегії
22.12.2010 р.